САБОРНА ЦРКВА У НИШУ

Миша Ракоција

САБОРНА ЦРКВА У НИШУ

Миша Ракоција

САБОРНА ЦРКВА У НИШУ

ПОВОДОМ 200 ГОДИНА МАЛОГ САБОРНОГ ХРАМА

Ниш 2019.

Издавач:

ПРАВОСЛАВНА ЕПАРХИЈА НИШКА

САБОРНА ЦРКВА У НИШУ
Силазак Светог Духа на апостоле

За издавача:

Епископ нишки АРСЕНИЈЕ ГЛАВЧИЋ

протојереј-ставрофор БРАНИСЛАВ ЦИНЦАРЕВИЋ

Рецензент:

проф. др МИОДРАГ МАРКОВИЋ, дописни члан САНУ

Уредници:

др МИЉАНА МАТИЋ

ђакон др ИВИЦА ЧАИРОВИЋ

протојереј-ставрофор НЕНАД МИКИЋ

Одговорни уредник:

протојереј-ставрофор БРАНИСЛАВ ЦИНЦАРЕВИЋ

Ликовно-графичка обрада:

НАДЕЖДА РАКОЦИЈА

Ликовно решење корица:

БОЈАН ЦВЕТКОВИЋ

Штампање ове књиге потпомогли су
Министарство правде Републике Србије
Управа за сарадњу с црквама и верским заједницама
Град Ниш - Секретаријар за културу

ПОД ПОКРОВИТЕЉСТВОМ

Његове Светости Патријарха српског
Господина Г. Иринеја

И СА БЛАГОСЛОВОМ

Његовог Преосвештенства
Епископа нишког Господина Г. Арсенија

Св. Прокопије, заштитника Нише у средњем веку, рад Николе Апостоловића из 1816. година

Сабор арханђела, мали Саборни храм, 1815. година

1816

Патријарх српски Господин Г. Иринеј

Епископ нишки Господин Г. Арсеније

У својој бурној 1700 годишњој историји Нишка епархија је више пута градила, обнављала и премештала свој катедрални храм у коме је столовао нишки епископ. Од стварања нишке Епархије у првој половини 4 века до данас у Нишу је постојало укупно пет Саборних храмова од којих су сачувана два.

У сусрет великом јубилеју, 200 годишњици четвртог по реду Саборног храма, међу Нишлијама омиљеног, малог или старог Саборног храма светих Архангела, др Миша Ракоција, стручни саветник Завода за заштиту споменика културе у Нишу, приредио је монографију под називом ***Саборна црква у Нишу****, која је плод његовог вишегодишњег научно-истраживачког рада из области историје нишке Епархије и њене матице Саборног храма.*

Ова драгоцена књига је својеврсна споменица свим нашим прецима који су у најтежим временима очували своју православну веру и идентитет и смогли снаге да под турским игом подигну храм Светих Архангела, а пола века касније и храм Силаска Светог Духа на Апостоле, који су сведоци њихове вере у Бога, љубави према своме народу и отаџбини и наде у коначно ослобођење.

Ове године која је у знаку јубилеја Српске Православне Цркве и њене осмовековне самосталности, са нашим благословом, а у оквиру издања Епархије нишке на светлост дана излази књига која ће у многоме расветлити одређене историјске личности и догађаје и верујемо, постати полазна основа за будуће истраживаче који ће се бавити историјом Епархије нишке и славног града Ниша.

С благословом,

+ Епископ нишки

Арсеније

САДРЖАЈ

13 **УВОДНА РЕЧ**

ИСТОРИЈА

17 НАЈРАНИЈЕ КАТЕДРАЛНО СЕДИШТЕ

38 ОБНОВА НИШКЕ ЕПИСКОПИЈЕ

41 ПРВИ ПОМЕН САБОРНЕ ЦРКВЕ У НИШУ

45 БОРАВАК ОХРИДСКОГ АРХИЕПИСКОПА ЈОВАНА У САБОРНОЈ ЦРКВИ

49 СТЕФАН НЕМАЊА И САБОРНА ЦРКВА СВ. ПРОКОПИЈА

52 ВРЕМЕ ПРОМЕНА

61 СЕДИШТЕ МИТРОПОЛИТА – НАСТАВАК ТРАДИЦИЈЕ

69 МАТИЦА ЕПАРХИЈЕ

71 ПОВЕСТ МАЛОГ САБОРНОГ ХРАМА

81 КРОЗ ПРОШЛОСТ ВЕЛИКОГ САБОРНОГ ХРАМА

АРХИТЕКТУРА

103 НАСТАНАК И РАЗВОЈ КОМПЛЕКСА САБОРНЕ ЦРКВЕ

109 АРХИТЕКТУРА МАЛОГ САБОРНОГ ХРАМА

117 АРХИТЕКТУРА ВЕЛИКОГ САБОРНОГ ХРАМА

134 ЕПАРХИЈСКИ ДОМ

142 СВЕТОСАВСКИ ДОМ

ИКОНОСТАСИ
145 ИКОНОСТАС МАЛЕ САБОРНЕ ЦРКВЕ
152 *Дуборезна декорација*
158 *Велики крстови са распећем*
166 *Иконопис*
167 *Престоне иконе*
181 *Стилска обележја престоних икона*
185 *Иконе Деизиса (други појас)*
191 *Средњи сегмент иконостаса*
207 *Стилске одлике икона средњег сегмента иконостаса*
211 ИКОНОСТАС ВЕЛИКЕ САБОРНЕ ЦРКВЕ
211 *Дуборез*
214 *Полемика и израда икона*
224 *Иконе на иконостасу*
240 ИКОНОСТАСИ У КАПЕЛАМА

245 **ПОЈЕДИНАЧНЕ ИКОНЕ**
ЗИДНО СЛИКАРСТВО
249 ЗИДНО СЛИКАРСТВО МАЛОГ САБОРНОГ ХРАМА
249 ЗИДНО СЛИКАРСТВО ВЕЛИКЕ САБОРНЕ ЦРКВЕ
254 О САВРЕМЕНОМ ЦРКВЕНОМ ЖИВОПИСУ

261 **МОШТИ СВЕТИТЕЉА**
265 **ИЗ ЛЕТОПИСА САБОРНЕ ЦРКВЕ**
285 **СЛИКЕ ВРЕМЕНА ДАНАШЊЕГ**
297 **ЕПИСКОПИ НИШКЕ ЕПАРХИЈЕ**
307 **РЕЗИМЕ**
317 **ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА**
330 **О АУТОРУ**

УВОДНА РЕЧ

Прошлост Епархије нишке, једне од најстаријих у овом делу Балкана, захваљујући најновијим истраживањима све више је позната. У тим напорима остао је недовољно знан комплекс Саборне цркве као матице епархије коју чине мали и велики Саборни храм, епархијски и светосавски дом. Посебно је мало знана уметничка и духовна ризница малог Саборног храма, чију двестоту годишњицу изградње обележавамо 2019. године. То је прилика да посветимо пажњу целокупном комплексу Саборног храма и сагледамо његово место у историји православне Епархије нишке. На то нас обавезује историјско - уметнички значај комплекса Саборног храма у Нишу, који је одиграо важну улогу у духовном, културном, просветном животу и националном опстанку православног становништва Ниша и Епархије нишке.

Упознати се са прошлошћу нишких Саборних храмова, значи докучити корене хришћанства, проћи кроз повест Балканског полуострва и историју града Ниша. Све што се догодило кроз историју хришћанског града неодвојиво је од нишких Саборних цркава и епископа који су својом делатношћу обликовали историју града и живот грађана од појаве хришћанства до наших дана, и даље. Древна Епархија нишка у својој историји је имала пет Саборних цркава и именом знаних 57 епископа.

Дубоки хришћански корени омогућавају да у Нишу видимо хришћанство од колевке до данас. Давно сахрањени мртви дижу се из гробова и преко натписа у камену и фрескама на зидовима гробница, приповедају своју радост и муку. Лепо сложен камен и опека, доносе причу о њима до наших дана. Онај ко не разуме њихов језик, не зна у ком граду живи. Зато ко прошета овим светим местом, ко се нађе поред базилике где су почивале мошти знаменитих мученика и обиђе гробове првих хришћана, видеће како су се облачили и изгледали нишки мученици, можда епископи, чуће њихове гласове и вапаје као део сопствене патње. Видеће где је рођен свети цар Константин, упознаће град мученика - мартириополис и добро

знано место ходочашћа, али и старо седиште епископа при *првој* Саборној цркви за коју знамо да је из IV века али не знамо где је била. На тај начин ће се умирити, охрабрити, преобразити и сакупити снагу да докучи узвишену истину вечите славе.

После обнове византијске власти Ниш (Νίσος) је поново велики и значајан град који активно учествује у многим преломним тренутцима Византијског царства. Нисос је сада важан византијски административни, војни и културни центар у коме често бораве цареви и опет столује епископ сада при *другој* Саборној цркви из XI века, посвећена патрону града великомученику св. Прокопију. Стефан Немања има намеру да од Ниша начини свој престони град и из темеља обнавља рановизантијску цркву посветивши је светом Пантелејмону, са јасном намером да конкурише катедралној цркви Св. Прокопија у којој и даље столује грчки епископ. То је први, баш у Нишу начињен корак ка српској црквеној и државној независности.

Поствизантијско раздобље надовезује се на тековине старе епископије и од Турака разорене Саборне цркве (1386) у којој су почивале мошти св. Прокопија. И кроз мрак потпуног ропства под Турцима, пробијало се сећање на древно епископско седиште, византијско наслеђе и славни период српске државности и уметности. Све то још увек живи у сећању поробљеног народа одакле је црпео Веру и Наду да ће доћи бољи дани. Зато, у првој половини XVII века унутар рушевина некада импозантне старе катедралне цркве Св. Прокопија, Нишлије граде скромну цркву коју посвећују брзопомошчнику светом Николи, при којој је *треће* седиште епископа. Овде ће бити катедра епископа до 1738. године, када је црква Св. Николе претворена у џамију.

Биће Нишлије без Саборне цркве до 1819. године када је завршена и освећена *четврта* Саборна црква посвећена св. Арханђелима Мухаилу и Гаврилу. Срећи Нишлија није било краја. И пре освећења, само шест година после боја на Чегру и зидања Ћеле куле од лобања неумрлих јунака, 1815. године за нову Саборну цркву стигле су са Хиландара најлепше престоне иконе како изгледа рад јерођакона Давида, убрзо је израђен раскошан дуборезом украшен и позлаћен иконостас, као и преостале иконе од непознатих зографа али и од добро знаног Јање Молера.

Велики Саборни храм је *пета* Саборна црква у дугој историји нишке епархије. Велики катедрални храм посвећен Силаску Светога Духа на апостоле сграђен је према пројекту првомајстора Андреје Дамјановића. Нова Саборна црква освећена је после ослобођења 13. фебруара 1878. године. У складу са својом величином добила је једнако раскошан иконостас рад Стеве Тодоровића, Ђорђа Крстића и Милутина Марковића. Ни Турци, ни поплаве, ни бомбардовања, ни пожари нису угасили матицу епархије.

Саборни храм у Нишу са својим владикама и свештеницима, прошао је све патње кроз које су пролазили први хришћани и знаменити нишки

мученици у напору да очувају Христову веру. Нишке владике и свештеници, окупљени око Саборне цркве – матице епархије, покретали су буне против Турака, пролазили кроз ратне патње и логоре, били српски патријарси и светитељи, а свештеници страдалници у различитим историјски околностима добијали епитет свештеномученика. Сви заједно, владике и свештеници, очували су духовни, културни и национални интегритет народа овог краја.

И опет, у мученичком житију Саборног храма у Нишу уписан је велики пожар у коме је 12.10.2001. године у највећој мери изгорео велики Саборни храм. И сада, народ се окупио око своје светиње, владике и свештеника и из пепела усправио велики Саборни нишки храм.

Тамо где је Нада, Вера и Љубав Нишлија саградила мали и велики Саборни храм, ту је духовно средиште целе епархије. Саборна црква обједињује многовековну хришћанску прошлост Ниша и слојевито наслеђе древне епископије. Већ двеста година Саборна црква је духовно жариште које окупља Нишлије да уздижу реч Божију, овде су се доносиле многе судбоносне одлуке и сама делећи судбину народа. У Саборној цркви никад није престала да се поје Света Литургија, прима причешће, обављају крштења, венчања и опела. Ту се радовало, славило и туговало.

Данас, после свега, Саборна црква доживљава свој препород и наставља да зрачи духовном светлошћу и обасјава Нишлије који је никада нису напустили. И онда када им је краљ Милан предлагао да се преселе на десну обалу Нишаве, око цркве Св. Пантелејмона, где је сигурније од поплава, нису прихватили. Једини разлог је био што нису желели да напусте матицу епархије која је очувала њихов културни и национални идентитет у тешким временима окупације под Турцима. Ни солитерне грађевине и бетонски мастадонти којима је у новије време окружена, нису Саборну цркву сакрили од ока, нити, пак, умањили љубав Нишлија према матици епархије. Нишка Саборна црква је неосетљива на време и невреме и трајаће ако Бог да, до Божије воље...

М. Р.

Архијерејско жезло нишког епископа св. Доситеја Васића